

Kristina Jorgaqi

**Një tjetër sprovë për krijimin e një modeli shqipeje
letrare të përbashkët**

(Poema “Mili e Haidhia” e Giuseppe Schirò-it)

Përmbledhje

Pas “eksperimentit” të parë gjuhësor të kryer prej Dhimitër Kamardës për krijimin e një modeli shqipeje letrare të përbashkët, që përsëri një arbëresh, Zef Skiroi, që bëri përpjekjen e dytë të këtij lloji. Modelin e shqipes së përbashkët ai u përpoq ta realizonte duke përpunuar gjuhën e poemës së vet “Mili e Haidhia”, konkretisht duke e hapur atë gjithnjë e më tepër ndaj shqipes së atdheut të tij historik përmes zëvendësimit të fjalëve, modeleve fonetike dhe gramatikore të arbërishtes me fjalë e struktura të toskërishtes e të gegërishtes. Në artikull ndiqet e analizohet dinamika e këtyre përpjekjeve si dhe shqyrtohen idetë dhe konceptet e Skiroit për krijimin e një varieteti letrar të përbashkët të shqipes. Evidentohen, gjithashtu, arsytet pse Skiroi nuk ia doli ta krijonte, sikurse kishte aspiruar, një model shqipeje letrare të përbashkët si një përzierje ndërdialektore mes toskërishtes, gegërishtes dhe arbërishtes.

Fjalët kyçe: *shqipe letrare, shqipe e përbashkët, arbërisht, toskërisht, gegërisht, përzierje dialektore.*

“Eksperimentimet” për një shqipe të shkruar të përbashkët për të gjithë shqiptarët zunë fill pikërisht mes elitës kulturore arbëreshe të gjysmës së dytë të shekullit XIX dhe fillimit të shekullit pasardhës. Të parën sprovë të këtij lloji do ta realizonte Demetrio Camarda / Dhimitër Kamarda (1821-1882) në v. 1867 duke përkthyer nga frëngjishtja në shqip veprën e Dora D’Istrias *La nationalité albanaise d’après les chants populaires*¹, pasi i kishte parashtruar më parë idetë e tij për krijimin e një gjuhe letrare shqipe në hyrjen e një studimi² si dhe në

¹ Dora D’Istria, *Fylétia e Arbënore prej kanëkatë laoshima*, enkëthyeme në shkjipte përej D. Camarda, *Prekallëzimë* (Livorno: 1867).

² Demetrio Camarda, *Appendice al saggio de grammatologia comparata sulla lingua Albanese* (Prato: 1866).

korrespondencën me Jeronim de Radën (1814-1903)³. Në to ai mbronte idenë se shqipja e përbashkët nuk mund të krijohej duke u mbështetur tërësisht mbi një dialekt të vetëm, por në përzierjen e elementeve prej të folmeve të ndryshme dialektore të përzgjedhura sipas kriteresh të paracaktuara (Jorgaqi, *Pionierët...*, 398-400). Këto kritere ai i shtjelloi në hyrjen e gjatë studimore, të titulluar *Prekallëzimë*, që i paraprinte përkthimit, duke e ofruar këtë si një model të shqipes letrare. Modeli i Kamardës, ndonëse kishte në bazë të folmen arbëreshe të Sicilisë, përbante të mbishtresuara mjaft elemente fonetike e morfologjike nga të folme të ndryshme toske e gege si dhe një leksik të pasuruar prej huazimesh nga greqishtja e gjuhët neolatine dhe fjalë të reja të formuara sipas modeleve të shqipes e të gjuhëve të tjera⁴. Kjo “gjuhë letrare e përbashkët shqiptaro-epirote”, siç e quante Kamarda “produktin” e tij, nuk pati në të vërtetë kurrfarë njohjeje e përhapjeje në mjedisin arbëresh dhe aq më pak në atdheun historik të tij për arsye që kishin të bënin jo thjesht e vetëm me ndërtimin e saj, por mbi të gjitha për arsye jashtëgjuhësore (Jorgaqi, *Pionierët...*, 403-404). Ajo, madje, mbeti në harresë e larg vëmendjes së studiuesve për rreth një shekull e gjysmë për ta zgjuar interesin e tyre vetëm pak më shumë se një dekadë më parë.

Pas Kamardës, një tjetër sprovë për krijimin e një modeli shqipeje letrare të përbashkët ndërmori poeti, studiuesi dhe publicisti arbëresh Giuseppe Schirò / Zef Skiroi (1865-1927) kryesisht përmes përpunimit gjuhësor të veprës së tij poetike, idilit *Mili e Haidhia*⁵. Idilin, të cilën autori e shkroi dhe e botoi së pari në rininë e tij (1890)⁶, e ripunoi përgjatë 2-3 dekadave edhe tri herë të tjera, nga të cilat dy variante u botuan në gjallje të tij (1900, 1907)⁷, kurse varianti i tretë

³ Kristina Jorgaqi, “Pionierët e mendimit mbi shqipen e përbashkët”. Në *Akte të Kuvendit Ndërkombëtar të Studimeve Albanologjike*, vëll. II, Gjuhësi dhe antropologji (Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës, 2022), 393-403.

⁴ Gëzim Gurra, “Idiolekti “letrar” i Kamardës në dritën e veprës *Fylétia e Arbënore prej kanëkatë laoshima*”. *Hylli i dritës*, nr.1, 112-124 (Shkodër: 2011).

Anila Omari, “Dhimitër Kamarda dhe idetë e tij rilindase për gjuhën shqipe”. Në *Gjurmime albanologjike. Hulumtime për ndihmesat e disa albanologëve për kulturën shqiptare*. (Shkodër: Universiteti i Shkodrës “Luigj Gurakuqi”, 2019), 65-72.

⁵ Do t’i përmbahemi në artikullin e këtij titulli, me të cilin del vepra në variantin III dhe IV, përkundrejt titullit *Milo e Haidhee* të variantit I dhe II të saj.

⁶ Giuseppe Schirò, *Milo e Haidhee*, Idillio. Në *Archivio Albanese*, fasc. IV (Palermo: Tipografia “G. Spinnato”, 1890), f. 1-24.

⁷ Giuseppe Schirò, *Te dheu i huaj (Nella terra straniera. Poema – Mili e Haidhia. Idillio*, 2ª edizione, (Palermo: Tipografia “G. Spinnato”, 1900), 95-136 (ribotuar në Giuseppe Schirò, *Opere*, II, *Milo e Haidhe*, përg. Matteo Mandalà. (Cosenza: Rubbettino Editore, 1997), 71-166).

u botua si *opus postumum* shumë vite më vonë prej botuesit të veprës së plotë dhe studiuesit të mirënjohur të tij Matteo Mandalà⁸. Gjuha e tri varianteve të fundit të kësaj vepre dëshmon qartë, siç do të shihet më poshtë, dinamikën e përpjekjeve të Skiroit për të kontribuar në krijimin e një varieteti letrar të përbashkët të shqipes⁹.

Milo e Haidhee (1890), ndonëse ndër të parat krijime të gjata poetike të Skiroit (bashkë me *Rapsodie Albanesi*¹⁰), tërhoqi vëmendjen e rretheve intelektuale arbëreshe jo thjesht për faktin se i kushtohej një shkrimtari të madh si Luigi Pirandello, shok gjimnazi i autorit, por për cilësitë letrare. Vepra i kapërceu, madje, kufijtë gjeografikë të vendit ku u krijua, aq sa Faik Konica, me të nisur botimin e revistës *Albania*, e përktheu në frëngjisht (pas gjasash, prej variantit italisht) dhe e botoi atë në disa numra¹¹.

Mund të hamendësohet që Skiroi u bë shpejt i vetëdijshëm që vepra, e shkruar në varietetin arbëresh të *Piana degli Albanesi* të Sicilisë, mund të haste vështirësi për t'u lexuar e përhapur mes lexuesve shqiptarë. Si një admirues i zjarrtë i De Radës në rininë e vet dhe ndjekës i gjurmëve të tij në shumë aspekte, Skiroi e ka ditur se vepra e De Radës, ashtu sikurse ajo e shkrimtarëve të tjerë arbëreshë (Anton Santori, Gavril Dara i Riu, Zef Serembe etj.) nuk kishte arritur të bëhej e njohur në atdheun e tyre historik, veç të tjerash, edhe për shkak të shqipes arkaike¹². Kishte ardhur koha që të dy letërsitë, ajo arbëreshe dhe ajo shqiptare, që kishin lindur e ishin zhvilluar krejt ndarazi prej njëra-tjetrës, pa pasur kurrfarë njohjeje e lidhjesh të ndërsjella, të krijonin pika kontakti e të nisinin të hapeshin ndaj njëra-tjetrës. Ambicia e Skiroit, sikurse dëshmon Namik Ressuli, një prej studiuesve të tij, ishte pikërisht afrimi e më

Giuseppe Schirò, *Mili e Haidhia*, Idhill ndë gjuhë shqipe (I përkëthyer edhe italisht fjalë pas fjale), Shpalleje e tretë. (Napoli: Tipografia Edit. Cav. "Tocco & Salvietti", 1907) (ribotuar në Giuseppe Schirò, *Opere*, II, *Milo e Haidhe*, përg. Matteo Mandalà. (Cosenza: Rubbettino Editore, 1997), 167-282).

⁸ Giuseppe Schirò, *Opere*, II, *Milo e Haidhe*, përg. Matteo Mandalà. (Cosenza: Rubbettino Editore 1997), 283-373.

⁹ Në ndryshim prej Kamardës, i cili kishte marrë një formim filologjik e gjuhësor si dhe kishte bërë një karrierë të dalluar në këto fusha duke botuar vepra me vlerë, Skiroi ishte arsimuar në fushën e drejtësisë. Gjithsesi, ai kishte një formim të mirë në gjuhët dhe letërsinë klasike greke e romake, njohje shumë të mirë të shqipes si dhe një veprimtari të pasur publicistike, studimore dhe letrare.

¹⁰ Giuseppe Schirò, *Rapsodie Albanesi* (Palermo: Andrea Amenta Editore, 1887) (ribotuar në Giuseppe Schirò, *Opere*, I, *Kroja, Rapsodie Albanesi*, përg. Matteo Mandalà. (Cosenza: Rubbettino Editore, 1997), 39-161).

¹¹ Revista *Albania*. (Bruxelles: Trhank Spirobeg, 1897), n. 3, 4, 5, 7, 8, 10.

¹² Namik Ressuli, "Giuseppe Schirò fra due letterature". Në *Annuario Accademico 1965-66: Atti del IV Convegno Internazionale di Studi Albanesi*. (Palermo: Centro Internazionale di Studi Albanesi, Università di Palermo, 1966), 146-147.

pas bashkimi i letërsisë arbëreshe me trungun e letërsisë së atdheut të origjinës (Ressuli, *Giuseppe Schirò ...*, 149). Dhe mënyra më efikase për ta bërë këtë ishte krijimi i një gjuhe letrare të përbashkët. Në funksion të kësaj ideje Skiroi ndërmori ripunimin e poemës *Mili e Haidhia* dhe botimin e saj pas gati një dekade (1900), variant ku spikasnin risi jo vetëm të natyrës stukturore-letrare, por edhe të karakterit gjuhësor (Mandalà (përg.), *Giuseppe Schirò, Opere, II ...*, XI-XII). Këto të fundit kishin të bënin me zëvendësimin e një numri fjalësh e trajtash prej të folmeve arbëreshe me fjalë e trajta më të përgjithshme, të cilat i takojnë mbarë të folmeve toske të trojeve të banuara prej shqiptarëve. Për të krijuar një ide të këtyre ndryshimeve gjuhësore, po kufizohemi të japim një krahasim të Këngës I në variantin e parë dhe variantin e dytë të poemës¹³.

Ndryshimet në botimin e dytë, siç mund të shihet më poshtë, janë të pakta: në një këngë prej 89 vargjesh janë ndryshuar vetëm 6 fjalë e trajta fjalësh. Konkretisht, fjalë e trajta me një përhapje shumë të ngushtë, pra, vetëm në të folmet arbëreshe, janë zëvendësuar me fjalë e trajta që janë pasuri e përbashkët për mbarë toskërishten.

I (I)	I (II)
(A) ¹⁴ ndë	(ATG) në
(A) i hjezuarith	(AT) i vrërët “jo i kthjellët”
(A) horës	(AT) katundit
(A) kopilezit	(AT) vashazit
(A) e bljerme “e artë”	(AT) t’aart
(A) i liir “i lehtë”	(ATG) t’leet

Këto ndryshime të pakta, që përfaqësojnë një hapje të ndrojtur të gjuhës së Skiroit, vetëm ndaj të folmeve toske të shqipes, duhet ta kenë lënë të pakënaqur poetin përderisa, pa u mbushur ende një dekadë, e ripunoi përsëri veprën duke bërë një botim të tretë të saj.

Varianti i tretë (1907) vinte me shumë risi: me titull të ndryshuar (nga *Milo e Haidhee* në *Mili e Haidhia*); me një kushtim për Prenk Doçin, abatin e Mirditës, me një parathënie të shkruar prej Luigj Gurakuqit; si dhe një parathënie të hartuar prej vetë Skiroit. Por, mbi të gjitha, vepra përmbante, sikurse e pranonte edhe vetë poeti, “ndryshime të shumta e të rëndësishme” (Schirò, *Mili e Haidhia*, 57) duke u paraqitur kështu e “transformuar thuajse tërësisht nga pikëpamja gjuhësore” (Ibid., po aty). Llojin e këtyre ndryshimeve gjuhësore, së bashku me qëllimin që kishte pasur për t’i realizuar ato, ai i bënte

¹³ Këto dy variante të këngës janë dhënë të plota te *Shtojca I* në fund të artikullit, ku me shkronja të zeza janë evidentuar ndryshimet e gjetura.

¹⁴ A - arbërisht, AT – arbërisht, toskërisht, ATG – arbërisht, toskërisht, gegërisht.

të qarta në pasthënien e shkruar në italisht të veprës, të titulluar *Nota* (“Shënime”).

Përpunimi i thellë i gjuhës së idilit *Mili e Haidhia* në këtë variant të tretë nuk ishte thjesht një trill gjuhësor-letrar i Skiroit poet, por, siç del qartë edhe në pasthënie, përpjekja e parë e një sprove modeste për një gjuhë të përbashkët¹⁵, një kontribut për krijimin e një gjuhe letrare kombëtare¹⁶. Përfshirja aktive Skiroit në çështjen e krijimit të një varieteti letrar të shqipes nuk do të ishte, në fakt, as e papritur dhe as e rastësishme. Ai kishte rreth 7 vjet që mbante pozicionin e profesorit të gjuhës dhe të letërsisë shqipe në Institutin Oriental të Napolit, pozicion në të cilin qëndroi deri në fund të jetës (1900-1927). Gjatë kësaj periudhe veçanërisht, por edhe më përpara, Skiroi kishte krijuar e mbante lidhje me albanologë të huaj me emër, si Auguste Dozon e Gustav Meyer, me figura të shquara të lëvizjes patriotike e kulturore shqiptare, si Thimi Mitko, Kostandin Kristoforidhi, Pashko Vasa, Naim Frashëri, Faik Konica, Luigj Gurakuqi etj., si dhe kishte njohur apo bashkëpunuar me bashkatdhetarë të tij të shquar, si Jeronim de Rada, Zef Serembe, Dhimitër Kamarda, Francesco Crispi etj. Të gjithë këta, kush më shumë e kush më pak, kishin treguar interes për gjuhën shqipe: për prejardhjen dhe historinë e saj, kultivimin, pastrimin e pasurimin, krijimin e një varieteti letrar të përbashkët etj. Skiroi ka qenë kështu në dijeni mbi punën e Kristoforidhit për lëvrimin e shqipes përmes përkthimit të shkrimeve të shenjta në të dy dialektet e saj si dhe të përpjekjeve për t’i afruar ato¹⁷. Ka ditur, po ashtu, qëllimin, idetë dhe shkrimet e Konicës të botuara në revistën *Albania* për krijimin e një shqipeje të përbashkët me funksione letrare, apo të “letrarishtes”, siç e quante Konica¹⁸. Ka njohur në mënyrë të hollësishme veprimtarinë dhe shkrimet e De Radës lidhur me shqipen në përgjithësi si dhe idenë që ai kishte për ngritjen e gjuhës së veprave të tij në nivelin e një gjuhe letrare për mbarë shqiptarët, ide me të cilën Skiroi

¹⁵ “... këtë sprovë modeste për një gjuhë të përbashkët të mundshme ende nuk e konsideroj as të plotë e as të përkryer, për më tepër që këtë herë nuk kam patur synim tjetër përveçse të bëj një përpjekje të parë” (Schirò, *Mili e Haidhia*, 60).

¹⁶ “... me qëllimin kryesor për të kontribuar, aq sa kam mundur, për krijimin e një gjuhe letrare kombëtare, nisur nga dëshirat e shprehura vazhdimisht prej shkrimtarëve tanë më me autoritet” (Ibid., 59).

¹⁷ Giuseppe Schirò, “Della lingua Albanese e della sua letteratura anche in rapporto alle colonie albanesi d’Italia”. Në *Annuario del Reale Istituto Orientale di Napoli* (Napoli: Istituto Orientale di Napoli, 1917-1918 (ribotuar në Giuseppe Schirò, *Opere*, VIII, Saggi, përg. Matteo Mandalà (Cosenza: Rubbettino Editore, 1997), f. 108.

¹⁸ Këtë mund ta hamendësojmë prej faktit që Skiroi e përmend që në paragrafin e parë të pasthënies së tij përkthimin në frëngjisht dhe botimin prej Faik Konicës të *Albania* të poemës *Mili e Haidhia*, çka flet për një njohje të veprimtarisë së njëri-tjetrit (Schirò, *Mili e Haidhia*, 57).

nuk qe aspak dakord për arsye që i shpreh hapur dhe qartë¹⁹. Së fundi, por shumë e rëndësishme, Skiroi, që e njihte mirë veprën e Kamardës, i njihte këtij edhe meritën që për herë të parë kish ndërmarrë një sprovë për krijimin e një gjuhe letrare shqipe të përbashkët²⁰.

Skiroi, megjithatë, nuk u mjaftua vetëm me njohjen e disa prej problemeve gjuhësore të shqipes së kohës, por u përpoq edhe të diskutonte mbi to. Shkrimet e tij me karakter gjuhësor, në krahasim me ato të natyrës etnografike, historike, historiko-letrare e politike, janë të pakta dhe, për hir të së vërtetës, pa ndonjë vlerë të spikatur²¹. Ai trajtoi në to më së shumti çështje të etimologjisë së shqipes²² si dhe të marrëdhënieve të mundshme mes paraardhëses së shqipes dhe etruskishtes²³. Vetëm në dy raste ai u mor me çështje të shqipes së kohës së tij, siç ishte shkrimi mbi unifikimin e alfabetit të shqipes²⁴ dhe pasthënia e botimit të tretë të *Mili dhe Hajdhia* (1907), ku parashtroi, ndër të tjera, idetë e tij për krijimin e një modeli shqipeje letrare të përbashkët.

Po cili ishte koncepti i Skiroit për rrugën e formimit të një gjuhe letrare? Ai kishte bindjen që një gjuhë letrare nuk mund të ngrihej përveçse mbi një dialekt të caktuar, në të cilin ishte lëvruar një letërsi me vlera të spikatura²⁵. Në rastin e shqipes, megjithatë, ai mendonte se një model i tillë nuk mund të

¹⁹ “Dialekti i arbëreshëve të Italisë, ashtu siç paraqitet në veprat e De Radës, është më pak i kuptuari nga shqiptarët, kudo ku ata ndodhen; që, për më tepër, merret vesh vetëm në vija të përgjithshme, dhe jo gjithmonë, për shkak të barbarizmave të shumta dhe mjaft fjalëve të trilluara, pa kurrfarë nevoje dhe, për më tepër, pa mjeshtëri; për shkak të jo pak formave gramatikore të papranueshme e të papranuara dhe të paqartësisë së dëshiruar e të kërkuar të konstruktit. Gjuha e De Radës nuk është dhe nuk do të jetë kurrë gjuha letrare e shqiptarëve”. (Giuseppe Schirò, “Appunti di letteratura Albanese contemporanea”. *Nuova rassegna di letteratura moderna*, V. 1908).

²⁰ “...ndër të tjera, u përpoq të realizonte i pari një sprovë të gjuhës letrare shqipe të përbashkët përmes përkthimit të tij të veprës së Dora D’Istria-s, *Kombësia shqiptare sipas këngëve popullore ...*” (Giuseppe Schirò, “Della lingua ...”, 116).

²¹ Carlo Tagliavini, *La stratificazione del lessico Albanese* (Padova: 1940), f.20. Matteo Mandalà, (përg.) Giuseppe Schirò, *Opere*, VIII..., XIII-XIV.

²² Giuseppe Schirò, “La terza persona singolare del presente indicativo del verbo “jam”, në *La Rassegna italo-albanese*, anno II, n. I, 15 marzo 1920, Palermo, 1920. f. 10-15; n. 3-4, Maggio giugno 1920, Palermo, 1920, f.38-44 (cituar sipas Matteo Mandalà (përg.), Giuseppe Schirò, *Opere*, VIII..., XIII).

²³ Nga punimi i tij në dorëshkrim *Contributo di ricerche intorno all’origine e alla lingua degli Etruschi*, janë botuar postum vetëm dy pjesë, “Il Guttus di Centuripe” dhe “Contributo di ricerche intorno alle origini e alla lingua degli Etruschi” (Matteo Mandalà, (përg.) Giuseppe Schirò, *Opere*, VIII..., 131-152).

²⁴ “Per l’unificazione dell’Alfabeto Albanese”, në *La nuova Albania*, Organo del comitato politico albanese di Napoli, a. II, n. 20, Napoli, 1 maggio 1899.

²⁵ “... çdo gjuhë letrare ka gjithmonë për bazë një dialekt, sidomos atë që ka mundur të imponohet përmes veprave artistike vërtet të shquara...” (Schirò, *Mili e Haidhia*, 60).

zbatohet, pasi jo vetëm nuk ekzistonte ndonjë letërsi me vlera shkruar në ndonjërin prej dialekteve, por edhe pse të gjitha dialektet e shqipes përmbanin elemente të hershme e origjinale, që duheshin marrë në konsideratë²⁶. Këto elemente, sipas tij, ishte munduar t'i identifikonte përmes një studimi krahasues edhe me gjuhë të afërta me shqipen [sic!]²⁷, rezultatet e të cilit premtonte t'i bënte të njohura në një *Gramatikë të krahasuar të gjuhës shqipe*²⁸.

Skiroi, edhe pse ishte për krijimin e një shqipeje letrare me bazë ndër-dialektore²⁹, nuk e mohonte që gjuha e variantit të tretë të poemës së tij, me gjithë ndryshimet që i kishte bërë, vazhdonte të kishte në bazë dialektin toskë³⁰ (kupto: atë arbëresh), por një variant më të hapur tashmë ndaj elementeve toske të atdheut historik. Një pjesë e ndryshimeve që ai bëri, ishin pikërisht zëvendësime të trajtave fonetike e gramatikore dhe të fjalëve prej të folmeve arbëreshes me trajta e fjalë më të përgjithshme të toskërishtes ose dhe të mbarë shqipes³¹: *siizit* → *syyt*, *klofshe* → *qofsh'*, *e glat* → *e gjatë*, *u* → *un'*, *ng'* → *s'*, *dii* → *dyy*, *nkaa* → *nga*, *kishën* → *kishin*, *rroniis* → *vetja*, *tue mbjedhur* → *tue mbledhur*, *t'i flisëj* → *t'i fliste*, *çë* → *që*, *e dhezur* → *e kuqe*, *mënd* → *munt*, *ulji* → *unji*, *kriet* → *kryet*, *i friijtur* → *i fryryjtur*, *i mangjepsur* → *i magjepsur*, *shenkëth* → *qukëzë*, *flisjën* → *flisnin*, *shihëj* → *shihite*, *eriish* → *erërash*, *të harepsura* → *të gëzuara*, *jec* → *ec*, *fixhë* → *fytyrë*, *pasqira* →

²⁶ "... në rastin tonë [të shqipes – K.J.] besoj se të gjitha dialektet, për të njëjtën arsye, kanë të drejtë të kontribuojnë në formimin e gjuhës sonë të përbashkët si për faktin se të gjitha ato ruajnë ende elemente origjinale me vlerë, që nuk do të ishte as e drejtë e as e dobishme të injoroheshin; ashtu edhe pse, për hir të së vërtetës, jemi larg së patur kryevepra në sferën e kufizuar e shumë pak të kultivuar të letërsisë sonë" (Ibid., po aty).

²⁷ "Vetëm një studim i vëmendshëm e serioz i dialekteve të shqipes, krahasuar me gjuhë të tjera të afërta, mund ta çojë një shkrimtar në njohjen e formave të hershme dhe origjinale të ruajtura nga pak kudo në gjuhën e folur, pak a shumë në mënyrë të plotë ..." (Schirò, *Mili e Haidhia*, 59).

²⁸ "Rezultatet që kam mundur të arrij përmes këtyre kërkimeve të mundimshme, shpresoj t'i bëj publike shumë shpejt te *Gramatikë e krahasuar e gjuhës shqipe...*" (Schirò, *Mili e Haidhia*, 60). Një gramatikë e tillë jo vetëm nuk është botuar, por deri më sot nuk është gjetur as ndonjë dorëshkrim i saj.

²⁹ "... u përpoqa shumë të përfitoja nga të dy dialektet kryesore të atdheut-mëmë, pa lënë aspak pas dore nëndialektet dhe duke mbajtur parasysh të folmet italo-shqiptare..." (Schirò, *Mili e Haidhia*, 59).

³⁰ "... ai [teksti – K.J.] është transformuar tani thuajse tërësisht nga pikëpamja gjuhësore dhe, ndonëse vazhdon të ketë në bazë dialektin toskë, përmban veçoritë tipike të dialektit geg..." (Schirò, *Mili e Haidhia*, 57).

³¹ Këto ndryshime përfaqësojnë rreth 5% të fjalëve të përdorura te *Kënga e Milit* dhe *Kënga I* e variantit të tretë. Të gjitha përllogaritjet e paraqitura në këtë artikull duhen konsideruar si vlerësime të përafërta pasi qëllimi është për të krijuar një ide të përgjithshme të masës së ndërhyrjeve dhe ndryshimeve të bëra prej Skiroidit.

pasqyrë, zbelonej → *hapej, të ljeta* → *të lehta* etj. Ndër këto ndryshime dallohet, siç mund të shihet, zëvendësimi i trajtave të së pakryerës dëftore dhe lidhore të të folmeve arbëreshe të Sicilisë e të Kalabrisë (*kishën, flisjën, shihëj, zbelonej*) me trajta më të përgjithshme të toskërishtes (*kishin, flisnin, shihthe, hapej*)³², edhe pse, siç pohonte vetë Skiroi, në disa raste ai i ishte shmangur këtij rregulli për arsye metrike dhe eufonie³³.

Përpjekjet e Skiroit “për t’i shpërthyer” e zgjeruar sinorët e idiomës arbëreshe të poemës u bënë edhe në një kah tjetër, atë të hapjes ndaj fjalëve dhe trajtave fonetike e gramatikore të dialektit gegë. Ai zëvendësoi një varg fjalësh prej të folmeve arbëreshe me trajtat përgjegjëse geqe, si *kënk* → *kângë, vidhe* → *vidë, ëndërrat* → *ëndërrat, mëë* → *ma, isht* → *âsht, ëmbël* → *âmbël, i vrërët* → *i vrânët, vreshtat* → *vëneshtat, breshri* → *breshëni, bëj* → *bânte, deej* → *dote, e hjeshe* → *e hieshme* etj., ku mbizotëronin dy veçori tipike të gegërishtes veriperëndimore: nazalizmi i zanoreve dhe ruajtja e *n*-së ndërzanore atje ku toskërishtja ka *r*³⁴. Pjesoret toske me rotacizëm, megjithatë, Skiroi i ruajti të pandryshuara në variantin e tretë të poemës (*paa ndëlguar, të paa-djegura, të paa-brezurën, tue mbledhur, dyke vajtur, i fryjytur, i magjepsur, të gëzuara, e përiturë*) për t’i ndryshuar e kthyer ato në trajta me *n* ndërzanore vetëm në variantin e katërt të saj (*të paa-djeguna, të paa-brezunën, tue mbledhun, dyke vajtun, i fryjytun, i magjepsun, të gëzuame, e përितunë*)³⁵.

Procesi i përpunimit të gjuhës së poemës nuk do të ndalej te varianti i tretë i saj, por do të vijonte edhe në një variant të katërt, i cili do të mbetej i pabotuar për rreth 70 vite. Ky variant i gjetur prej studiuesit Matteo Mandalà nuk ishte një variant në dorëshkrim, por, siç na dëshmon vetë Mandalà-ja, “dokumentohet nga faqet e një kopjeje të botimit të tretë, ku Skiroi me dorën e tij ka bërë korrigjime, modifikime dhe plotësime. Bëhet fjalë për ndërhyrje mjaft të dukshme e të shpeshta, që ndeshen rregullisht përgjatë gjithë tekstit

³² “... me të drejtë jam ruajtur që të mos e përdor trajtën me mbaresën –nej, që mbizotëron ndër arbëreshët e Kalabrisë ...” ...” (Schirò, *Mili e Haidhia*, 58).

³³ “Megjithatë, e kam ruajtur nganjëherë, qoftë për arsye metrike, qoftë për eufoni, vetën e tretë njëjës të së pakryerës dëftore dhe lidhore, që përdoret në toskërishten e kolonive të Sicilisë, e ndryshme nga ajo me prapashtesën –te, por që, nga ana tjetër, nuk mungon në dialekte të tjera të atdheut-mëmë, sikurse del edhe te Hahn-i, për shembull *shkoj*, që do të ishte më mire të shkruhej *shkoij*, krahas *shkoj*, që në gegërishten perëndimore është *shkote*, etj.” ...” (Ibid., po aty).

³⁴ Këto ndryshime përbëjnë rreth 2.4% të fjalëve të përdorura te *Kënga e Milit* dhe *kënga I* e variantit të tretë, duke dëshmuar kështu se hapja e gjuhës ndaj dialektit gegë mbetej ende e ulët në krahasim me atë ndaj dialektit toskë të përdorur në atdheun historik (5%).

³⁵ “Po nuk pata kurajon që t’i braktisja plotësisht format pjesore toske, në të cilat *r*-ja përfaqëson një *n* të hershme të ruajtur në gegërishte ...” (Ibid., po aty).

shqip...”³⁶. Ripunimi i veprës, meqenëse nuk ka asnjë të dhënë se kur është kryer saktësisht, merret me mend që do të jetë bërë diku gjatë periudhës pas botimit të variantit të tretë dhe 1927-s, që shënon vitin e vdekjes së autorit. Pikërisht gjatë kësaj periudhe Skiroi ndërmori për herë të parë në jetën e tij një vizitë në Shqipëri, ku qëndroi prej mesit të v. 1913 e deri në mesin e v. 1914. Një pjesë të madhe të kohës atje ai e kaloi, sikurse na dëshmon, në kontakt të ngushtë me popullsinë malësore në trevën e Mirditës³⁷. Në këto rrethana është më se e kuptueshme pse Skiroi nuk u ndal, po e vijoi ndërmarrjen për gegëzimin e mëtejshëm të modelit të tij të shqipes letrare. Janë të shumta fjalët prej të folmes arbëreshe të autorit, që ky i zëvendësoi me fjalë gege, si *fiill* → *çutarri* “rërke, çutërr”, *të trëmburith* → *të frigëshim*, *haree* → *gazimend/gazment*, *njize* → *heret*, *ta vërrej* → *ta këqyrte*, *arruu* → *mrîni*, *somenat* → *heret nadje*, *paa ndëlguar* → *pa kujtue* “*pa kuptuar*”, *e fshehtë* → *e prujtë* “*modeste*”, *u qet* → *heshti*, *u afrua* → *ju qas* “*iu afrua*”, *laftariste* → *rrahte* “*rrihte*”, *të llamparisme* → *të shkëlxyeshme*, *vetja* → *vetvedi*, *mori* → *zuuni*, *reen* → *merë* etj. Njëkohësisht ai vijoi edhe zëvendësimin e mëtejshëm të “arbëreshizmave” me fjalë të leksikut të përgjithshëm shqip ose tosk, si *gjella* → *jeta*, *rehjezit/rehjet* → *kodrat* etj.

Shtimin e leksikut gegë Skiroi e shoqëroi edhe me përdorimin gjithnjë e më të madh të trajtave fonetike e gramatikore gege të fjalëve. Bien në sy një varg fjalësh që në variantin e tretë dalin me trajta me rotacizëm, kurse në variantin e katërt shfaqen me trajta me *n* ndërzanore, si *buroj* → *bunoj*, *dashuriis* → *dashhtëniis*, *dimbri* → *dimni*, *i fryyjtur* → *i fryyjtun*, *i magjepsur* → *i magjepsun*, *tue mbledhur* → *tue mbledhun*, *të paa-brezurën* → *të paa-brezunën*, *të paa-djegura* → *të paa-djeguna*, *parë* → *pamun*, *e përiturë* → *e përitun* etj. Po kështu, janë shtuar rastet e përdorimit të infinitivit me + pjesore në vend të trajtave të lidhores, si *t'i fliste* → *me folun*, *ta shëkoj* → *me shique* etj.

Nuk mund të lihet pa përmendur edhe një dukuri që, ndonëse në mënyrë të kufizuar, shfaqet që në variantin e tretë të poemës e vijon edhe në të katërtin. Është fjala për disa trajta që nuk ekzistojnë, por që Skiroi i krijoi duke përzier modele fonetike e gramatikore toske dhe gege: *dyke vajtur* → *dyke vajtun*, *llorët* → *llônë* “*llërë*”, *e përiturë* → *e përitunë* “*e pranuar*” etj.

Pra, ndryshimi dhe pasurimi i gjuhës së variantit të katërt të idilit *Mili e Haidhia* është bërë më së shumti për kah gegërishtja e shumë më pak për nga toskërishtja dhe trajtat e përgjithshme të shqipes, por gjithmonë duke ruajtur

³⁶Matteo Mandalà, (përg.) Giuseppe Schirò, *Opere*, II..., f. XIV.

³⁷“... në qëndrimin tim jo të shkurtër në Shqipëri, ku jetova në kontakt të drejtpërdrejtë me malësorët dhe veçanërisht me mirditorët trim”, “Della lingua Albanese e della sua letteratura..., vep. cit., (Matteo Mandalà, (përg.) Giuseppe Schirò, *Opere*, VIII..., 88).

dukshëm bazën dialektore arbëreshe, d.m.th. modelet fonetike e gramatikore të këtij dialekti³⁸.

A ia doli Skiroi të krijonte një model shqipeje letrare të përbashkët si një përzierje ndër-dialektore mes toskërishtes, gegërishtes dhe arbërishtes, sikurse kishte parashtruar në pasthënien e variantit të tretë të *Milit e Haidhisë?* Nisur nga ballafaqimi mes parimeve e kriterëve teorike dhe gjuhës së sendërtuar konkretisht në dy variantet e fundit të idilit, mund të thuhet se nuk ia arriti. Skiroi, edhe pse u përpoq të përfshinte në gjuhën e poemës disa modele fonetike e gramatikore tipike të gegërishtes, këto mbetën në një numër të kufizuar dhe nuk u integruan natyrshëm në gjuhë³⁹. Veç kësaj, këto prurje nuk arritën ta ndryshonin bazën dialektore të gjuhës së poemës, e cila identifikohet qartë e lehtë si arbërishte. Skiroi u tregua ndërkaq shumë më i hapur për përfshirjen në gjuhën e poemës të leksikut toskë të përgjithshëm si dhe të atij gegë duke zëvendësuar një numër të madh fjalësh të dialektit arbëresh. Në aspektin leksikor ai arriti të kryente një përzierje të vërtetë të elementeve prej të tre dialekteve të shqipes, çka karakterizon jo vetëm këtë veprë të tij, por edhe vepra të tjera⁴⁰. Nuk janë të pakta madje rastet kur fjalë dialektesh të tjera të njohura prej tij, Skiroi i përdori si bazë për krijime neologjike duke u dhënë këtyre ndonjëherë kuptime krejt të veçanta e që nuk lidheshin me temat fjalëformuese (*shkulmore, flesheja* etj.).

Ky model shqipeje e përbashkët u frymëzua dhe lindi i nxitur e i ushqyer më së shumti prej idealeve patriotike sesa atyre shkencore-gjuhësore të Skiroit⁴¹. Ai nuk pati mundësi të njihej e, për më tepër, të përhapej ndër

³⁸ Kjo prirje, siç dëshmon Matteo Mandala, karakterizoi edhe gjuhën e veprave të tjera të tij të mbetura në dorëshkrim të hartuara përgjatë periudhës 1920-1927 (Matteo Mandala, (përg.) Giuseppe Schirò, *Opere*, II..., XVI).

³⁹ Këtë e ka vënë në dukje edhe Namik Ressuli, kur thonte se "...ai nukë cakton një sistem të vetëm e të qëndruarshëm fonetik e morfologjik për këtë gjuhë të përbashkët e t'i mbahet, gjithënjë e pa përjashtim, besnik kësaj. Ai nukë na thotë se cilat trajta toskërishte e gegërishte duhen përdorur e cilat duhen lënë, po vet përdor të njëjtën trajtë herë sipas toskërishtes herë sipas gegërishtes pa dallim rase" (Namik Ressuli, "Përpjekje të hershme e të vona për një gjuhë shqipe të përbashkët". *Shkëndija*, nr. 4. (Tiranë: 1940), 28).

⁴⁰ "Për sa i përket fjalorit, përkundër, Schirò-i, me plotë arësye e me aftësi të rallë ka shfrytëzuar të gjithë pasurinë leksike të dialekteve e të nën-dialekteve shqipëtare e italo-shqipëtare; gjuha e tij prandaj është shumë e pasur, ndodhta më e pasura e të gjithë shkrytarëve italo-shqiptarë, e meriton të studjohet e të merret si shëmbëll nga të gjithë shkrytarët tjerë" (Ressuli, "Përpjekje ...", 29).

⁴¹ Në v. 1913 veprimtaria studimore e Skiroit iu nënshtua vlerësimit prej një komisioni *ad hoc* të ngritur pranë Institutit Oriental të Napolit, i cili kishte për detyrë të shqyrtonte "performancën profesionale" të gjithë personelit akademik të atij institucioni. Skiroi u çmua prej tij më shumë si letrar sesa si filolog e, në këtë kuadër,

shqiptarët duke mbetur i kufizuar vetëm brenda veprës së tij. Modeli gjuhësor që përpunoi Skiroi, edhe pse shumë më i kuptueshëm se ai që përpunoi Kamarda 4-5 dekada para tij, pati të njëjtin fat me këtë të fundit. Të dy mbetën në analet e historisë së përpjekjeve për një gjuhë të përbashkët kombëtare. Vetëm një dekadë pas botimit të variantit të tretë të *Milit e Haidhisë* (1907) një institucion si *Komisia Letrare e Shkodrës* (1916) do t'i jepte zgjidhje çështjes së një shqipeje të përbashkët, ndonëse përkohësisht dhe si një varietet thjesht me funksione zyrtare.

Shtojca 1

Kënk e Milit (ii)

(A)⁴² kënk
 (A) vidhe
 (A) siizit
 (AT) e fshehur
 (AT) ëndërrat
 (A) klofshe
 (A) e glat
 (A) e t'ëmbël
 (A) mëë
 (A) e hieshme
 (AT) e paa-njohur
 (ATG) haree
 (A) isht
 (A) dimbri
 (A) njize
 (A) bënet
 (A) u
 (A) të deja
 (A) ng'
 (A) vëlen
 (A) lulje
 (A) heja
 (A) mbjeth
 (AT) dashuriis
 (A) shpii

Kângë e Milit (iii)

(G) kângë
 (G) vidës
 (TG) syyt
 (AT) e fshehtë
 (G) ändërrat
 (TG) qofsh'
 (TG) e gjatë
 (A) e kërkushme
 (G) ma
 (G) e hieshme
 (N) e paa-njohta
 (ATG) haree
 (G) âsht
 (A) dimbri
 (A) njize
 (H) bânet
 (TG) un'
 (A) të deja
 (TG) s'
 (A) vëlen
 (A) lulje
 (A) heja
 (A) mbjeth
 (AT) dashuriis
 (T) shtëpii

Kângë e Milit (iv)

(G) kângë
 (G) vidës
 (TG) syyt
 (G) e prujtë "modeste"
 (G) ändërrat
 (TG) qofshe
 (TG) e gjatë
 (A) e kërkushme "e ëmbël"
 (G) maa
 (G) e hieshme
 (N) e paa-njohta
 (G) gazimend
 (G) âsht
 (G) dimni
 (G) heret
 (H) bânet
 (TG) un'
 (T) të doja
 (TG) s'
 (TG) vlen
 (TG) lules
 (N) flesheja "bukuria"
 (T) mblodh
 (G) dashtëniis
 (T) shtëpii

puna e tij për krijimin e një shqipeje të përbashkët u vlerësua si " ... hapi i parë për arritjen e një ideali fisnik". (Ressuli, *Giuseppe Schirò ...*, 151-152).

⁴² A - arbërisht, AT – arbërisht, toskërisht, ATG – arbërisht, toskërisht, gegërisht, G - gegërisht, H – krijim hibrid, N – neologjizëm, T- toskërisht, TG – toskërisht, gegërisht, Ø – fjala është hequr.

(ATG) e lumja	(TG) e lume	(TG) e lume “e bekuar”
(A) paa ndëlguar	(A) paa ndëlguar	(G) pa kujtue “pa kuptuar”
(A) dii	(TG) dyy	(TG) dyy
(AT) ushtre	(T) kallza	(T) kallza
(A) tue u trazhguar	(A) tu’ u trazhguar	(G) tue trazhgue
(A) shenk	(A) shenk	∅
(A) lipset	(TG) lypset	∅

I (II)

(A) kënkës
 (AT) ëmbël
 (AT) buroj
 (A) nkaa
 (A) fillth
 (A) menat
 (AT) truu
 (AT) ëndërrash
 (A) i vrërët
 (AT) mori
 (ATG) harees
 (AT) gjelbërojën
 (A) rehjezit
 (A) çë
 (A) gjella
 (A) rrethnjën
 (AT) vreshtat
 (AT) breshri
 (A) kishën
 ∅
 (A) hjee
 (A) rroniis
 (A) jikjën
 (A) shkoj
 (A) frushkullimëzë
 (A) përziej
 (A) tuntëj
 (A) arruu
 (A) të paa-brezurën
 (A) tue mbjedhur
 (A) bëj
 (A) ferrakëth
 (A) t’e vërrej
 (ATG) ngee

I (III)

(G) kângës
 (G) s’âmbëlë
 (AT) buroj
 (TG) nga
 (T) fiill
 (A) menatë
 (AT) truu
 (G) ândërrash
 (G) i vrânët
 (AT) mori
 (ATG) hares
 (AT) mblerojën
 (A) rehjet
 (TG) që
 (A) gjella
 (N?) përthurin
 (G) vëneshtat
 (G) breshëni
 (TG) kishin
 (T) të paa-djegura
 (TG) hie
 (TG) vetja
 (G) iknin
 (TG) shkonte
 (AG) fërshëllimë
 (A) përziej
 (G) tundte
 (A) arruu
 (A) të paa-brezurën
 (T) tue mbledhur
 (G) bâte
 (G) bylbyl
 (A) ta vërrej
 (A) artii

I (IV)

(G) kângës
 (G) s’âmbëlë
 (G) bunoj
 (TG) nga
 (G) çutarri “çutërr, rrëke”
 (TG) paraditë “mëngjes”
 (G) mëndë
 ∅
 (G) t’turbulluam “i turbulluar”
 (G) zuuni
 (G) gazment
 (AT) mblerojën
 (TG) kodrat
 (TG) që
 (TG) jeta
 (N?) përthurin “rrethojnë”
 (G) vëneshtat
 (G) breshëni
 (TG) kishin
 (G) të paa-djeguna
 (TG) hie
 (G) vetvedi
 (G) iknin
 (TG) shkonte
 (AG) fërshëllimë
 (TG) përziej
 (G) tundte
 (G) mrñni
 (G) të paa-brezunën “të virgjërën”
 (G) tue mbledhun
 (G) bâte
 (G) bylbyl
 (G) ta këqyrte
 (G) zemër “guxim”

(A) t'i flisëj	(T) t'i fliste	(G) për me i folun
(A) t'hjeshm	(G) t'hieshëm	(G) t'hieshëm
(A) u qet	(A) u qet	(G) heshti
(A) e dhezur	(TG) e kuqe	(TG) e kuqe
(A) mënd	(T) munt	(T) munt
(A) ngrëjti	(A) ngrëjti	(G) ngrehu
(A) t'i mneruamith	(A) të trëmburith	(G) të frigëshim "të druajtur"
(A) vollii-nguqurz'	(A) vollii dhezurë	(A) faqe dhezunë "faqeskuqur"
(A) somenat	(A) somenat	(G) heret nadje
(A) tue vatur	(T) dyke vajtur	(H) dyke vajtun
(A) ulji	(T) unji	(G) uli
(A) kriet	(TG) kryet	(TG) kryet
(A) laftarisëj	(A) laftariste	(G) rrahte "rrihte"
(A) i frijitur	(T) i fryyjtur	(G) i fryyjtun
(A) glat	(T) gjat	(T) gjat
(A) bërruul	(G) bryli	(G) bryli
(A) llorët	(H) llônë	(H) llônë "llërë"
(A) i mangjepsur	(AT) i magjepsur	(G) i magjepsun
(ATG) u afrua	(ATG) u afrua	(G) ju qas
(A) shenkëth	(T) qukëzë	(T) qukëzë
(A) citej	(A) citej	(A) ngjujej "ngopej"
(A) e shikoj	(A) ta shëkoj	(G) me e shique
(A) flisjën	(T) flisnin	(T) flisnin
(A) shihëj	(T) shihte	(T) shihte
(A) vërreej	(A) vërreej	(G) vëzhgoj
(A) eriish	(T) erërash	(T) erërash
(A) pipilisjën	(A) çuçullisjën	(A) çuçullisjën "pëshpërinin"
(A) të harepsura	(AT) të gëzuara	(G) të gëzuame
(A) jikëj	(G) ikte	(G) hikte
(A) e përitur	(A) e përiturë	(H) e përitunë "e pritur, e pranuar"
(A) deej	(G) dote	(G) dote "donte"
(A) t'ish parë	(T) t'ish parë	(G) t'ish e pamunë
(A) ndëlgoi	(A) ndëlgoi	(T) njohu "kuptoi"
(A) reen	(A) reen	(G) merë "mendim"
(ATG) lëvdoi	(ATG) lëvdoi	(A) miratosi "miratoj"
(A) jec	(TG) ec	(TG) ec
(A) të llamparisme	(A) të llamparisme	(G) të shkëlxyeshme
(A) fixhë	(TG) fytyrë	(TG) fytyrë
(A) pasqira	(TG) pasqyrë	(TG) pasqyrë
(AT) lëë	(AT) lëë	(G) laan
(A) flurore	(A) flurore	(NG) shkulumoren "e vagëlluar"
(A) zbëlonej	(AT) hapej	(TG) paraqitej
(A) ninëza	(A) ninëza	(A) korëza "pamje"
(A) të ljeta	(T) të lehta	(T) të lehta

Shtojca 2

I(I)

- Kënkës ëmbël çë buroj
nkaa dëliirja buzë e s'motrës,
si fiillth uji për **ndë baarith**,
u zgjua Mili një menat,
5 edhe tru-**i-hjeezuarith** ëndrrash
udhën mori i fillm e jashtit.
Nën harees e diellit rii,
si ngaa vit, përtrihej dheu;
ditës e kalthër gjelbërojën
10 malet, rehjezit e fushat,
e ndë lule të ljaaroshme
shkrepej gjella nkaa gjith degët.
Edhe ferrt çë rrethjën vreshtat,
ndë të shtuur pa-ngaar nkaa breshri,
15 fletje e njomë kishën hjee.
Trimi ndiej për ndë rroniis
paraverëzën e jetës.
Jikjën zogazit si shkoj,
e me e hollë frushkullimëzë,
20 ndë mes aravet lëshoneshin,
çë përziej e tuntëj puhiiiza.
Kuur arruu te lumi i Varfërit,
përposh plepevet të zaallit
paa të bukurën Haidhii,
25 të paa-brezurën e Jorgës,
bijë e vetme çë mblith' lule
e i bëj tufa, tue kënduar.
Qëndroj Mili t'e vërreej,
t'e vërreej e t'i gëzonej;
30 po ngë pati ngee t'i qasej
të m'i flis', mos të m'i trëmbej
si ashtu e vetme, jashta **horës**,
me një trim të ri të shihej.
Saa m'e ndieyti vajza u qet
35 e mbë vent, e dhezur, mbeti.
Zuri Mili e i tha: - "Të falem,
o mëë e bukura mbi vashat
çë hjesmjojen hoorzën tënë,
bes u kam se ktej më shtijti
40 hera e mirë e gjellës time,
posa tiij u jam e shoh
te ku shpres ngë mën të kisha".

I (II)

- Kënkës ëmbël çë buroj
Nkaa e dëlira buzë e t'motrës,
Si fillth ujë për **në barit**,
U zgjua Mili një menat,
5 E truat ëndërrash **i vrërët**
Udhën mori i fillm e jashtit.
Nën harees e diellit rii,
Si ngaa vit përtrihej dheu;
Drits e kalthër gjelbërojën
10 Malet, rehjezit e fushat,
E ndë lule të ljaroshme
Shkrepej gjella nkaa gjith degët.
Edhe ferrt çë rrethjën vreshtat,
Ndë të shtuur paa-ngaar nkaa breshri,
15 Fletje t'njomë kishën hjee.
Trimi ndiej për ndë rroniis
Paraverëzën e jetës.
Jikjën zogazit si shkoj,
E me t'hollë frushkullimëzë
20 Ndë mes aravet lëshoneshin
Çë puhia përziej e tuntëj.
Kuur arruu te lumi i Varfërit,
Përposh plepevet të zaallit
Paa të bukurën Haidhii,
25 Të paa-brezurën e Jorgës
Bijë t'vetëme çë lule
Veej tue mbjedhur e i bëj tufa
Tue kënduar si një ferrakëth.
Qëndroj Mili t'e vërreej,
30 T'e vërreej e t'i gëzonej;
Po ngë pati ngee t'i qasej
Sa t'i flisëj, mos ajo
Të m'i trëmbej jasht **katundit**
Si të shihej mb'atë herë
35 Me një t'hjesm trim të ri.
Saa m'e ndieyti vajza u qet
E mbë vent e dhezur mbeti.
Zuri Mili e i tha: - "Të falem,
O mëë e bukura mbi vashat
40 Me aqë hjee te Hora jonë;
Bes u kam se ktej më shtijti
Hera e mirë e gjellës time,

- Ajo ngrëëjti siit e bukur,
siit që kishën gjith magjiin
- 45** e të **gjelburës** vetmii,
e i mneruamith me një gas,
vollii-nguqurzë u përgjeq:
-“Me **kopilezit** te lumi
somenat të laajëm erdha;
- 50** gharth më gharth nani tue vatur,
nkaa gjith tjerat u rrëzova”.
Ulji kriet e i laftarisëj
gjiithi i frijitur. Glat të hoollit
shtaat i vireshin, të bardha
- 55** më se bora, llorët xheshur
me një shenkëth ndë bërruul.
U afrua Mili si i mangjepsur,
e ngë citej t’e shikoj.
Të di rrijën e ngë flisjën.
- 60** Ndë një rrëmp e **bljerme** dielli
e pështjellë ai e shihëj;
ajo fluturat vërreej
që ndë baar e lule ndiqeshin.
Ajri i vakt ish plot erriish;
- 65** për **ndë** plepevet e lert,
ku te hjeja pipilisjën
të harepsura foleet,
me i **liir** murmur, lumi jikëj.
- “A gëzuashe, trim, u vete
- 70** ku jam përitur si nani,
mos të rriin, se kam mënuar,
shërbëtoret me druetii”.
Po s’kuxoi t’i thosh se e vetme
s’deej t’ish paar atje me atë.
- 75** Digjoi Mili reen e saaj,
e e lëvdoi te zëmbra e tij.
Praan i tha: -“Jec me shëndet,
o Haidhii; po mos të shkofsha
te kujtimi me ktë dit,
- 80** me ktë dit të llamparisme,
si një fixhë te pasqira
te ku shenk i vet ngë lëë”.
Ajo vate e gjella e ree,
me gjith ëndërrat e shpresat,
- 85** i shkëlqej nkaa siit e kalthër,
se ndë ninëza të ljea,
tek i rrimti qiell flurore,
moti i pritur, gjithve i fshehur,
- Posa tij u jam e shoh
Te ku shpres ngë mend’ i kisha”.
- 45** Ajo ngrëëjti siit e bukur,
Siit që kishën gjith magjiin
E të gjelbërës vetmii,
E me një t’i mneruamith gas
Vollii-nguqurz’ u përgjeq:
- 50** -“U me **vashazit** te lumi
Somenat të lajëm erdha;
Gharth më gharth nani tue vatur
Nkaa gjith tjerat u rrëzova”.
Ulji kriet e i laftarisëj
- 55** Gjiithi i frijitur. Glat të hollit
Shtaat i vireshin, të bardha
Më se bora, llorët xheshur
Me një shenkëth ndë bërruul.
U afrua Mili si i mangjepsur,
- 60** E ngë citej t’e shikoj.
Të di rrijën e ngë flisjën.
Ndë një rrëmp e diellit **t’aart**
Të pështjellë ai e shihëj;
Ajo fluturat vërreej
- 65** Që ndër baar e lule ndiqeshin.
Ajri i vakt ish plot erriish;
Për **në** plepevet e lert,
Ku te hjeja pipilisjën,
Të harepsura foleet.
- 70** Me **t’leet** murmur lumi jikëj
- “A gëzuashe, trim, u vete
Ku e përitur thom se jam,
Mos të rriin se kam mënuar
Shërbëtoret me druetii”.
- 75** Po s’kuxoi t’i thosh’ se e vetme
S’deej t’ish paar atje me ‘të.
Ndëlgoi Mili reen e saaj
E ndë zëmbër e lëvdoi.
Praan i tha: -“Jec me shëndet,
- 80** O Haidhii, po mos të shkofsha
Te kujtimi me ktë dit,
Me ktë dit të llamparisme,
Si një fixhë te pasqira
Ç’edhe shenk të vet ngë lëë”.
- 85** Ajo vate e gjella e ree
Me gjith ëndërrat e shpresat
I shkëlqej te siit e kalthër,
Se ndë ninëza të ljeta,

i zblëloj te një herë.

Tek i rrimti qiell flurore,
90 Moti i pritur, gjithë i fshehur,
 I zblëloj te ajo herë.

Shtojca 3

KËNK E MILIT (II)

Trundafile e bardhë e e kuqe
 Ndër gjithë tjerat thom se jee;
 Thom se buzët si burbuqe,

4 Si një **vidhe siizit** kee.

Thom se floku duket aar,
 Se jee **e fshehur** si jothia;
 Ashtu thom, po s'të kam paar

8 Veç tek **ëndërrat** e mia.

Po në **klofshe** e kuqe o e bardhë,
 Po në **klofshe** e **glat** e e hollë,
 E **mëe** e **t'ëmbël** se një dardhë,

12 E **mëe** e **hjeshme** se një mollë.

Mirrëm vesh, ti kush do t'jeesh,
 O **e paa njohur** nusja jime,
 Maall te zëmbëra të keesh

16 Ndë **haree** e ndë **hjidhërime**.

Se ç'e dua po bukurin
 N'isht e ftoht edhe **paa gjak?**
Dimbri vjen, voreja friin,

20 Gruaja **njize bënë** plak.

Me atë zëmbër **u të de**
 Çë kam bes' se ti dëfton:
 Ng'i **vëlen** një **lulje heja**,

24 N'erë e mirë **ng'**avullon.

T'e vërreesh te e paraverë
 Një dëshir t'e keesh të çel;
 Po si e **mbjeth** e e mbaan ca herë

28 Te sa kaa ç'e thom të vel.

Dashuriis ushqim i duhet
Të ndurisnjë ashtu si zuu;
 Zjarri i fort **mëe** para shuhet

32 Në **ng'**i shtonen flet' e druu.

O vërtet **e lumja shpii**
 Te ku veshken **paa ndëlguar**,
 Si **di ushtre** ndë kallii,

36 Burri e gruaja **tue u trazhguar!**

Lum që valë prier mbi valë

KÂNGË E MILIT (III)

Trundafile e bardhë e e kuqe
 Ndër gjith' tjerat thom se jee;
 Thom se buzët si burbuqe,
 Se si t'**vidës syyt** i kee.

Thom se floku duket aar,
 Se jee **e fshehtë** si jothia;
 Kështu thom, po s'të kam paar
 Veç se n'**ëndërrat** e mia.

Po në **qofsh'** e kuqe e e bardhë,
 Po në **qofsh'** e **gjatë** e e hollë,
Ma e **kërkuashme** se një dardhë
 E **ma** e **hieshme** se një mollë.

Mirmë vesh, ti kush do t'jeesh,
 O **e paa-njohta** nusja e jime,
 Maall te zëmbra po të keesh
 Ndë **haree** dhe në **durime**.

Se ç'e dua po bukurin
 N'âsht e ftohtë edhe **e paa-gjakë?**
Dimbri vjen, çë do edhe ngriin,
 Gruaja **njize bënë** plakë.

Me atë zëmbër **un' të de**
 Çë kam bes' se ti dëfton:
 S'i **vëlen** një **lulje heja**
 N'erë t'mirë **ng'**avullon.

T'e vërreesh te e paraverë
 Një dëshir t'e keesh të çel;
 Po si e **mbjeth** e e mbaan ca herë
 Te sa kaa ç'e thom të vel.

Dashuriis ushqim i duhet
Të ndurisnjë ashtu si zuu;
 Zjarri i fort **mâ** para shuhet,
 Në **ng'**i shtonen flet' e druu.

Shum' e **lume** ajo shtëpii
 Te ku veshken, **paa e ndëlguar**,
 Si **dyy kallza** në kallii,
 Burri e gruaja, **tu'u trazhguar!**

Lum që valë prier mbi valë

KÂNGË E MILIT (IV)

Trundafile e bardhë e e kuqe
 Ndër të tjerat thom se jee;
 Thom se buzët si burbuqe,
 Se si t'**vidës syyt** i kee.

Thom se floku duket aar,
 Se jee **e prujtë** si jothia;
 Çë shqutohet ndëpër baar
 Si ti si n'**ëndërrat** e mia.

Kështu thom; po e kuqe e e bardhë,
Qofshe ti, dhe **e gjatë** e e hollë,
Maa e **kërkuashme** se një dardhë
 E **maa** e **hieshme** se një mollë.

Mirmë vesh, ti kush do t'jeesh,
 O **e paa-njohta** nusja e jime,
 Maall te zëmbra po të keesh
 Në **gazimend** e n'**ngashërime**.

Se ç'e dua po bukurin
 N'âsht e ftohtë edhe **e paa-gjakë?**
Dimni vjen, çë do edhe ngriin,
 Gruaja **heret bënë** plakë.

Me atë zëmbër **un' të do**
 Çë kam bes' se ti dëfton:
 S'i **vlen lules gjaa flesheja**
 N'erë t'mirë **s'**avullon.

T'e vërreesh te e paraverë
 Një dëshir t'e keesh të çel;
 Po si e **mbldh** e e mbaan ca herë
 Te sa kaa ç'e thom të vel.

Dashtëniis ushqim i duhet
Të qëndronjë ashtu si zuu;
 Zjarri i fort **mâ** para shuhet,
 Në s'i shtonen flet' e druu.

Shum' e **lume** ajo shtëpii
 Te ku veshken **paa e kujtue**,
 Si **dyy kallza** në kallii,
 Burri e gruaja **tue trazhgue!**

Lum që valë prier mbi valë

Moti shkon e **shenk ngë lëë**,
Plakarushi ndihet djalë
40 Se mbi dheë **ng' i lipset** gjëë.

Moti shkon e **shenk ngë lëë**,
Plakarushi ndihet djalë
Se mbi dheë **s' i lypset** gjëë.

Qetas moti **shkon e rrjeth**,
Plakarushi ndihet djalë
Se të mirat i kaa rreth.

I(II)

Kënkës ëmbël çë **buroj**
Nkaa e dëlira buzë e t' motrës,
Si **fillth** ujë për në barit,
U zgjua Mili një **menat**,
5 E **truut ëndërrash i vrërët**
Udhën **mori** i fillm e jashtit.
Nën **harees** e diellit rii,
Si **ngaa** vit përtrihej dheu;
Dritës e kalthër **gjelbërojën**
10 Malet, **rehjezit** e fushat,
E ndë lule të ljaroshme
Shkrepej **gjella nkaa** gjith degët.
Edhe ferrt **çë rrethjën vreshtat**,
Ndë të shtuuar paa-ngaar nkaa **breshri**,
15 Fletje t' njomë **kishën hjee**.
Trimi **ndiej** për ndë **rroniis**
Paraverëzën e **jetës**.
Jikjën zogazit si **shkoj**,
E me t' hollë **frushkullimëzë**
20 Ndë mes aravet lëshoneshin
Çë puhia **përziej e tuntëj**.
Kuur **arruu** te lumi i Varfërit,
Përposh plepevet të zaallit
Paa të bukurën Haidhii,
25 Të **paa-brezurën** e Jorgës
Bijë t' vetëme çë lule
Veej **tue mbjedhur** e i **bëj** tufa
Tue kënduar si një **ferrakëth**.
Qëndroj Mili t' **jë vërreej**,
30 T' **e vërreej** e t' i gëzonej;
Po **ngë** pati **ngëe** t' i qasej
Sa **t' i flisëj**, mos ajo
Të m' i trëmbej jasht katundit
Si të shihej **mb' atë** herë
35 Me një **t' hjesm** trim të ri.
Saa m' e ndiejti vajza **u qet**
E mbë vent e **dhezur** mbeti.
Zuri Mili e i tha: - "Të falem, O
mëë e bukura mbi vashat
40 Me aqë hjee te Hora jonë;
Bes **u** kam se ktej më shtijti
Hera e mirë e **gjellës time**,
Posa tij u jam e shoh
Te ku shpres ngë **mend' i kisha**".
45 Ajo **ngërëjti siit** e bukur, **Siit**
çë kishën gjith magjiin
E të gjelbërës vetmii,
E me një **t' i mneruamith** gas
Vollii-nguqurz' u përgjeq;
50 -"U me vashazit te lumi

I(III)

Kângës s'âmbël çë **buronte**
Nga e dëlira buz'e s' motrës,
Si **fiill** uji ndëpër baar,
U zgjua Mili një **menatë**,
E **truut ândërrash i vrânët**,
Udhën **mori**, i fillm, të jashtit.
Nën **harees** së diellit t' rii,
Si **për** vit, përtrihej dheu;
Dritës s' kalthërë **mblerojën**
Malet, **rehjet** edhe fushat,
E, ndë lule të laroshme,
Shkrepej **gjella nga** gjith' degët.
Edhe ferrat **që përthurin**
Rreth e rrotulla **vëneshtat**,
Të paa-djegura ndë **t'ëndurt**
As nga **breshëni**, as nga bryma,
Edhe ferrat **që kishin hie**.
Trimi **ndiej** te **vetja e tuij**
Paraverëzën e **jetës**.
Iknin zogëzit si **shkonte**,
E, me t' hollë **fërshëllimë**.
Ndë mest t' aravet lëshoneshin,
Çë puhia **përziej e tundte**.
Kuur **arruu** te lumi i Varfërit,
Përposh plepevet të zaallit,
Paa të bukurën Haidhii,
Të paa-brezurën e Jorgës
Bijë t' vetme, që **tue mbledhur**
Lule veej e i **bânate** tufa
Tue kënduar si një **bylbyl**.
Qëndroi Mili **ta vërreej**,
Ta vërreej e t' i gëzonej;
Po **nuk** pati **artii** t' i qasej,
Saa **t' i fliste**, mos ajo
Të m' i trëmbej, jasht katundit
Si të shihej **m' atë** here,
Me një trim të rii e **t' hieshëm**.
Posa e ndiejti, vajza **u qet**
E mbë vënt, **e kuqe**, mbeti.
Aheer Mili i tha: -"Të falem,
Mori e **zgjedhura** ndër vashat,
Që katundin zbukurojën,
Bes' **un'** kam se ktej më solli
Hera e mirë e **gjellës seme**,
Të përpiqesha me tyyj,
Te ku shpresë s' **munt të kisha**".
Ajo **ngërëjti syyt** e bukur,
Syyt çë kishin gjith magjiin
E së gjelbërës vetmii,
E, me gas **të trëmburith**,

I(IV)

Kângës s'âmbël çë **bunonte**
Nga e dëlira buz'e s' motrës,
Po si **çutarr**i ndër baar,
Mili u zgjua një **paraditë**,
5 E me **mëndë t' turbulluam**,
Udhën **zuuni**, i fillm, të jashtit.
Nën **gazment** të diellit t' rii,
Si **për** vit, përtrihej dheu;
10 Dritës s' kalthërë **mblerojën**
Fushat, **kodrat** edhe malet,
E, ndë lule të laroshme,
Shkrepej **jeta ngaa** ç' do degë.
Edhe ferrat **që përthurin**
15 Rreth e rrotullavëneshtat,
Në t' shpërtyemit të **paa djeguna**
As nga **breshëni**, as nga bryma,
Fletje t' njomë **kishin hie**.
Ndiente trimi në **vetvedi**
20 Paraverëzën e **gjithiis**.
Iknin zogëzit si **shkonte**,
E, me t' hollë **fërshëllimë**.
Ndë mest t' aravet lëshoneshin,
Çë puhia **përziej e tundte**.
Po kuur **mrini** n' lum t' Varfërit,
Përposh plepevet të zaallit,
Paa të bukurën Haidhii,
Të paa-brezunën e Jorgës
Bijë t' vetme, që **tue mbledhun**
30 Lule vënte e i **bânate** tufa
Tue kënduar si **bylbyl**.
I përbindun **u ndalua**
Befas Mili **ta këqyrte**;
Ta këqyrte e t' i gëzonej
35 **Zëmbra** por s' i **bâa** t' i qasej,
Për me i folun, mos ajo
Të m' i trëmbej, jasht katundit
Si të shihej, **m' atë** herë,
Me një trim të rii e **t' hieshëm**,
40 Tek saa e ndiejti, vajza **heshti**
E mbë vënt, **e kuqe**, mbeti.
Mili i tha atë herë: -"T' falem,
Mori e **zgjedhuna** ndër vashat,
Që katundin zbukurojën,
45 Bes' **un'** kam se ktej më solli
Hera e mirë e **jetës seme**,
Të përpiqesha me tyyj,
Te ku shpresë u s' **munt të kisha**".
Ajo **ngrehu syyt** e bukurë,
50 **Syytë** çë kishin krejt magjiin,
E së gjelbërës vetmii,

Somenat të lajëm erdha;
Gharth më gharth nani **tue vatur**
Nkaa gjith tjerat u rrezova”.
Ulji kriet e i laftarisëj
55 Gjiithi i **friijtur**. **Glat** të hollit
Shtaat i vireshin, të bardha
Mëe se bora, **llorët** xheshur
Me një **shenkëth** ndë **bërruul**.
U afdua Mili si i **mangjepsur**.
60 E **ngë citej t’ e shikoj**.
Të di rrijën e **ngë flisjën**.
Ndë një rrëmp e diellit t’aart
Të pëstjtjellë ai e **shihëj**;
Ajo fluturat **vërreej**
65 Çë ndër baar e lule ndiqeshin.
Ajri i vakt ish plot **eriish**;
Për në plepevet e lert,
Ku te hjeja **pipilisjën**
Të harepsura foleet.
70 Me t’leet murmur lumi **jikëj**
- “A gëzuashe, trim, u vete
Ku e **përitur** thom se jam,
Mos të rriin se **kam mënuar**
Shërbëtoret me drueti”.
75 Po s’guxoi t’i thosh’ se e vetme
S’**deej t’ish paar** atje me “të.
Ndëlgoi Mili **reen** e saaj
E ndë **zëmbër e lëvdoi**.
Praan i tha: -“**Jec** me shëndet,
80 O Haidhii, po mos të shkofsha
Te kujtimi me ktë dit,
Me ktë dit **të llamparisme**,
Si një **fixhë te pasqira**
Ç’edhe **shenk të vet ngë lëe**”.
85 Ajo vate e **gjella** e ree
Me gjith **ëndërrat e shpresat**
I shkëlqej te **siit** e kalthër,
Se ndë **ninëza të ljeta**,
Tek i rrimti qiell **flurore**,
90 Moti i pritur, gjithve i fshehur,
I **zbëlonej** te ajo herë.

95

Vollii dhezurë, u përgjeq;
-“Un’ me vashazit te lumi
Somenat, të lajëm, erdha.
Ghardh mbë ghardh po **dyke vajtur**,
Nga ato tjerat u largova”.
Unji kryet e i laftariste
Gjiithi i **fryyjtur**. **Gjat** të hollit
Shtat i vireshin, të bardha
Mâ se bora e ree te malet,
Ato **llonë** tularake,
Me një **qukëzë te bryli**.
U afdua Mili si i **magjepsur**
E **nuk citej ta shëkoj**.
Të dy rrijën e **nuk flisnin**.
Ndë një rrëmp të diellit t’aart
Të pëstjtjellë, ai m’ e **shihite**.
Ajo fluturat **vërreej**,
Që ndër baar e lule ndiqeshin.
I plot **erërash** të mira,
Ajri i vakët xhixhillonte.
Ndë mest t’plepevet të lert,
Ku te hjeja **çuçullisjën**
Të gëzuara foleet,
Ikte lumi me t’leet murmur.
-“A gëzuash, o trim, **un’vete**
Ku e **përitur’** thom se jam,
Mos të rriin, se **kam mënuar**,
Shërbëtoret me drueti”.
Po s’guxoi t’i thosh’ se e vetme
Me atë s’**dote** atje **t’ish paar**.
Ndëlgoi Mili **reen** e saaj
E ndë **zëmbër e lëvdoi**.
Praan i tha: -“**Jec** me shëndet,
O Haidhii; po mos të shkofsha
Te kujtimi me ktë ditë,
Me ktë ditë **t’llamparisme**,
Si **fytyrë te pasqyra**,
Që edhe **shënk të vet nuk lëe**”.
Ajo vate e **gjella** e ree,
Me gjith **ëndërrat e shpresat**,
I shkëlqej te **syit** e kalthër;
Se ndë **ninëza të lehta**,
Tek i rrimti qiell **flurore**,
Moti edhe që **kaa për t’ardhur**,
Për të tjerët i mbështjtjellë,
Asaaj **hapej** te ajo herë.

E me **të frigëshim** një gas,
Faqe dhezunë, u përgjeq;
-“Un’ me vashazit te lumi
55 Heret nadje, të lajëm, erdha.
Ghardh mbë ghardh po **dyke vajtum**,
Nga ato tjerat u largova”.
Uli kryet e fort i rrahte
Gjiithi i **fryyjtun**. **Gjat** të hollit
60 Shtat i vireshin, të bardha
Mââ se bora e ree te malet,
Ato **llonë** tularake,
Me një **qukëzë te bryli**.
Ju qas Mili si i **magjepsun**,
65 E **nuk ngjujej me e shique**.
Të dy rrijën e **nuk flisnin**.
Ndë një rrëmp të diellit t’aart
Të pëstjtjellë, ai m’ e **shihite**.
Ajo fluturat **vëzhgonte**,
70 Që ndër baar e lule ndiqeshin.
I plot **erërash** të mira,
Ajri i vakët xhixhillonte.
Ndë mest t’plepevet të lertë,
Ku te hjeja **çuçullisjën**
75 Çerdhe e grada **të gëzume**,
Hikte lumi me t’leet murmur.
-“A gëzuash, o trim, **un’vete**
Te ku **tash jam e përitunë**,
Mos të rriin, përse **u vonova**,
80 Shërbëtoret me drueti”.
Po s’guxoi t’i thosh’ se e vetme
S’**dote** atje me “të **t’ish e pamunë**.
Njohu Mili **t’pastrën merë**
E ndër **vedi e miratosi**.
85 I tha praan: -“**Ec** me shëndet,
O Haidhii; po mos të shkofsha
Te kujtimi me ktë ditë,
Me ktë ditë **të shkëlqyeshme**.
Si **fytyrë te pasqyra**,
90 Që edhe **shënk të vet nuk laan**”.
Ajo vate e **jeta** e ree,
Me gjith **ëndërrat e shpresat**,
Gjiithë i dukej **syshhit t’kalthërë**;
Se ndë **korëza të lehta**,
95 Tek i rrimti qiell **shkulmore**,
Moti edhe që **kaa për t’ardhun**,
Për të tjerët i mbështjtjellët,
Asaaj te ajo herë i **paraqitej**.

Bibliografi

Camarda, Demetrio. 1866. *Appendice al saggio de grammatologia comparata sulla lingua Albanese*. Prato.

- D'Istria, Dora. 1867. *Fylétia e Arbënore prej kanëkatë laoshima*, enkëthyeme në shkjipe përej D. Camarda, *Prekallëzimë*. Livorno
- Fialuer i Rii i Shqypes*. 1908. Shkodër.
- Giordano, Emanuele. 1963. *Fjalor i arbëreshvet t'Italisë*. Bari: Edizioni Paoline.
- Gurga, Gëzim. 2011. "Idiolekti "letrar" i Kamardës në dritën e veprës *Fylétia e Arbënore prej kanëkatë laoshima*". *Hylli i dritës*, nr.1. 112-124. Shkodër: Provinca françeskane.
- Jorgaqi, Kristina. 2022. "Pionierët e mendimit mbi shqipen e përbashkët". Në *Akte të Kuvendit Ndërkombëtar të Studimeve Albanologjike*, vëll. II, Gjuhësi dhe antropologji, përg. Shaban Sinani, Pullumb Xhufi, 388-406. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës.
- Kristoforidhi, Kostandin. 1961. *Fjalor shqip-greqisht*, përg. Aleksandër Xhuvani. Tiranë: Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti i Historisë dhe i Filologjisë.
- Mandalà, Matteo, përg. 1997a. Giuseppe Schirò, *Opere*, I, *Kroia, Rapsodie Albanesi*. Cosenza: Rubbettino Editore.
- _____. Përg. 1997b. Giuseppe Schirò, *Opere*, II, *Milo e Haidhe*. Cosenza: Rubbettino Editore.
- _____. Përg. 1997c. Giuseppe Schirò, *Opere*, VIII, *Saggi*. Cosenza: Rubbettino Editore.
- Mann, Stuart E. 1948. *An Historical Albanian-English Dictionary*, part I, II. Longmans, Green and Co. Ltd.
- Meyer, Gustav. 2007. *Fjalor etimologjik i gjuhës shqipe*. Tiranë: Botime Çabej. (*Etymologisches Wörterbuch der Albanesischen Sprache*. Strassburg. 1891. Përkth. Anila Omari).
- Omari, Anila. 2019. "Dhimitër Kamarda dhe idetë e tij rilindase për gjuhën shqipe". Në *Gjurmime albanologjike. Hulumtime për ndihmesat e disa albanologëve për kulturën shqiptare*. Shkodër: Universiteti "Luigj Gurakuqi", 65-72.
- Ressuli, Namik. 1940. "Përpyjekje të hershme e të vona për një gjuhë shqipe të përbashkët". *Shkëndija*, nr. 4, 17-32. Tiranë.
- _____. 1966. "Giuseppe Schirò fra due letterature". Në *Annuario. Anno Accademico 1965-66: Atti del IV Convegno Internazionale di Studi Albanesi*, 145-158. Palermo: Centro Internazionale di Studi Albanesi, Università di Palermo.

- Schirò, Giuseppe, 1887. *Rapsodie Albanesi*. Palermo: Andrea Amenta Editore (ribotuar në Giuseppe Schirò, *Opere*, I, *Kroja, Rapsodie Albanesi*, a cura di Matteo Mandalà, Rubbettino Editore, 1997, 39-161).
- _____. 1890. *Milo e Haidhee*, Idillio. Në *Archivio Albanese*, vol. IV, 1-24. Palermo: Tipografia “G. Spinnato” (ribotuar në Giuseppe Schirò, *Opere*, II, *Milo e Haidhe*, a cura di Matteo Mandalà, Rubbettino Editore, 1997, 3-69).
- _____. 1899. “Per l’unificazione dell’Alfabeto Albanese”. *La nuova Albania*, n.20, Napoli.
- _____. 1900. *Te dheu i huaj (Nella terra straniera. Poema – Mili e Haidhia*. Idillio, 2ª edizione), 95-136. Palermo: Tipografia “G. Spinnato” (ribotuar në Giuseppe Schirò, *Opere*, II, *Milo e Haidhe*, a cura di Matteo Mandalà, Rubbettino Editore, 1997, 71-166).
- _____. 1907. *Mili e Haidhia*, Idhill në gjuhë shqipe (I përkëthyer edhe italisht fjalë pas fjale). Shpalleje e tretë. Napoli: Tipografia Edit. Cav. “Tocco & Salvietti” (ribotuar në Giuseppe Schirò, *Opere*, II, *Milo e Haidhe*, a cura di Matteo Mandalà, Rubbettino Editore, 1997, 167-282).
- _____. 1908. “Appunti di letteratura albanese contemporanea”. *Nuova rassegna di letteratura moderna*, V.
- _____. 1917-1918. “Della lingua Albanese e della sua letteratura anche in rapporto alle colonie albanesi d’Italia”. Në *Annuario del Reale Istituto Orientale di Napoli* (ribotuar në Giuseppe Schirò, *Opere*, VIII, *Saggi*, a cura di Matteo Mandalà, Rubbettino Editore, 1997).
- _____. 1920. “La terza persona singolare del presente indicativo del verbo “jam”. *La Rassegna italo-albanese*, n. I, 10-15; n.3-4, 38-44. Palermo.
- _____. *Mili e Haidhia*, versioni IV, opus postumum, botuar në Giuseppe Schirò, *Opere*, II, *Milo e Haidhe*, a cura di Matteo Mandalà, Rubbettino Editore, 1997, 281-373.
- Tagliavini, Carlo. 1940. *La stratificazione del lessico Albanese*. Padova.

SUMMARY

Another “experiment” to establish a common literary Albanian

(The poem “Mili e Haidhia” by Giuseppe Schirò)

The first conscious efforts to establish a common variety of Albanian were initiated by members of the Arbëresh (Italo-Albanian) cultural elite in the latter half of the 19th century. Demetrio Camarda (1821–1882), an Arbëresh scholar and political activist, conducted the first linguistic “experiment” aimed at creating a literary variety of Albanian through a dialectal blend, which he demonstrated in his translation of a scholarly work from French. However, this variety failed to gain recognition or widespread use, both within the Arbëresh community and in their historical homeland, remaining largely forgotten for over a century.

More than three decades later, Giuseppe Schirò (1865–1927), an Arbëresh poet, scholar, and publicist, and a fellow patriot of Camarda, conducted a similar linguistic “experiment” by revising the language of his poem “*Mili e Haidhia*”, originally published in 1890. Schirò soon realized that his poem, written in an archaic variety of Albanian such as the Arbëresh dialect, would not be readily understood by all Albanians. Aspiring to be recognized as a poet in his ancestral homeland and to bridge the gap between Arbëresh and Albanian literature, he undertook the task of revising the poem's language to bring it closer to contemporary Albanian, thus contributing to the development of a common literary language.

Over the course of more than two decades, Schirò revised the poem three times. These revisions provide insight into the evolution of his efforts to create a common literary variety of Albanian. The first revision (1900) involved only minor changes, consisting of the substitution of a few words and forms from the Arbëresh dialect with more widely accepted terms from the Tosk dialect. The second revision (1907) reflected a much more substantial overhaul of the language. Schirò outlined his objectives, the nature of the changes, and his vision for a unified literary variety of Albanian in an introductory note. For the first time, he sought to incorporate phonetic, grammatical, and lexical elements from the Gheg dialect. His aim was to create a common Albanian that represented an interdialectal blend. However, Schirò continued to deepen the Gheg influence in the language of his poem, a trend that is most apparent in the third revision, published posthumously (1997). His time spent in the Mirdita region of Albania (1913–1914) provided him with a more intimate

understanding of the northern Gheg dialect, which he subsequently applied to further refine his literary variety.

Despite Schirò's extensive efforts, he did not succeed in creating a truly common literary Albanian that synthesized the dialects of Tosk, Gheg, and Arbëresh, as he had claimed. The linguistic foundation of his work remained firmly rooted in his native Arbëresh dialect. Although Schirò succeeded in blending lexical elements from all three dialects, the phonetic and grammatical features of Gheg that he incorporated into the poem remained minimal and not fully integrated. His version of common literary Albanian, which was driven more by patriotic ideals than by professional linguistic principles, lacked the recognition and dissemination necessary for widespread adoption. It remained confined to his literary oeuvre. Like Camarda's earlier attempt, Schirò's variety, while more accessible than Camarda's, met a similar fate. Both contributions are now preserved in the annals of history for the establishment of a common literary Albanian.